

N°60 september 1995

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Krisis

*Drie eeuwen
filosofie
in Nederland*

KRISIS INTERVENTIE
DE KLEUR VAN
DE OPENBAARHEID

Walzer in Nederland

Ton Korver

ken. Ik kreeg de indruk dat Van de Vall er zelf als het ware door meegevoerd werd en misschien niet tot onvoorziene, maar in hun "praktische demonstratie" toch verrassende inzichten kwam die daardoor ook de lezer ten deel vielen. Daarmee maakte ze precies die 'extra' ervaring navoelbaar, die zij ondergaat bij Newmans werk.

Maar in het tweede deel blijkt het ook voor Van de Vall onmogelijk om te ontkomen aan de "argumentatieve verantwoording" die zij zelf beschouwt als een handicap van de filosofie. Toch weet zij wel degelijk aan de "conceptuele eenduidigheid" en "algemeen geldige zekerheid" te ontkomen die zij als ballast van haar vakgebied ziet. (Zo bekeert zij zich niet tot een of andere filosofische school, maar verzamelt eerder eclectisch uit allerlei richtingen wat bruikbaar is voor haar eigen visie.) Wat vooral bewondering wekt, is haar concentratie op het vinden van niet zozeer een juist filosofisch kader, als wel de juiste houding ten opzichte van haar onderwerp.

Voor mij als kunstcriticus is juist dat uitdiepen van wat een abstract schilderij met je kan doen, en hoe dat in sommige gevallen bereikt wordt, een waardevolle verdieping bij het dagelijkse schrijven over de 'werking' van hedendaagse kunst. Vooral het eerste deel van de dissertatie zette mij daarover op een nieuwe manier aan het denken — niet in de laatste plaats omdat Van de Vall zich daar opstelt als een genietende kijker, en niet als een klinische wetenschapper.

Recensie van: Paul van den Berg & Margo Trappenburg (redactie): Lokale rechtvaardigheid; De politieke theorie van Michael Walzer. Zwolle 1994, 273 pag.

In dit boek vinden we het merendeel van de bijdragen aan het congres 'Citizenship and Local Justice' dat in 1993 in Amsterdam werd georganiseerd. De aanleiding van het congres was 10 jaar *Spheres of Justice*, het controversiële boek van de Amerikaanse filosoof Michael Walzer. De titel van de bundel is een mooie prelude op de controversie, want kan rechtvaardigheid wel lokaal zijn? Bestaat niet-universele rechtvaardigheid?

Walzers boek heeft vanaf zijn verschijnen veel stof doen opwaaien. De titel klinkt als een antwoord op Rawls' *Theory of Justice*. Geen theorie over rechtvaardigheid dus maar een pleidooi voor sferen van rechtvaardigheid, met steeds de nadruk op het gebondene en tijdruimtelijke van de sferen in plaats van op universele uitgangscodities en algemene principes. Walzer gebruikt bovendien een geheel eigen documentatie waarin geschiedenis en etnografie onderstrepen dat hij een debat met óók filosofen verre preferreert boven een debat onder alléén filosofen. Het debat onder filosofen heeft hij gekregen maar ook, zoals uit deze bundel blijkt, het debat met filosofen: als vertegenwoordigers van één discipline naast andere. Ladingen kritiek zijn inmiddels over Walzer uitgestort. In een korte inleiding geven de redacteurs van de bundel de positie

van Walzer en de kritiek erop helder en overzichtelijk weer. Ik vat hun betoog hieronder puntsgewijs samen:

Walzer:

1. Rechtvaardigheid is particularistisch; het is een aspect van gedeelde betekenissen in gemeenschappen van mensen.

Kritiek:

1a. Er bestaan helemaal geen breed gedeelde betekenissen in moderne en complexe gemeenschappen, laat staan dat je die als basis zou kunnen nemen voor rechtvaardigheid.

Walzer:

2. Gemeenschappen zijn politiek georganiseerd; de grenzen van rechtvaardigheid (voor wie geldt wat onder welke voorwaarden) worden getrokken in de context van de (natie-)staat. Rechtvaardigheid zonder uitsluiting komt niet voor; over toelating of verwijdering wordt op het niveau van de (natie-)staat beslist.

Kritiek:

2a. De koppeling van rechtvaardigheid aan de (natie-)staat leidt tot oeverloos relativisme enerzijds, tot een permanent precaire status voor minderheden anderzijds.

Walzer:

3. Rechtvaardigheid is niet uniform; er zijn 'sferen' van rechtvaardigheid met elk eigen verdelingsregels. Rechtvaardigheid bij bijvoorbeeld het verdienen van geld (verdienste) en bij de verdeling van onderwijsvoorzieningen (gelijke kansen) kennen verschillende spelregels. De uitkomsten in de ene sfeer mogen de uitkomsten in de andere sfeer niet bepalen (non-dominantie).

Kritiek:

3a. Wat 'sferen' zijn is zeer onduidelijk en dubbelzinnig omschreven. Is het

recht een sfeer?, is gezondheid een sfeer?, is lidmaatschap een sfeer onder andere sferen of heeft het een speciale status?, zijn verdelingsregels zelf ook een sfeer? en verdelingsinstanties?

Walzer:

4. Gelijkheid is niet homogeen of 'eenvoudig'. Indien gescheiden sferen en non-dominantie gegevens zijn dan resulteert 'complexe gelijkheid'. Dit komt erop neer dat het weinig waarschijnlijk is dat een persoon in alle sferen vooraan of achteraan in de rij zal staan.

Kritiek:

4a. Cumulatie van in het bijzonder achterstandsposities is veel waarschijnlijker dan Walzer aanneemt; non-dominantie is misschien een mooi streven maar het realiteitsgehalte ervan is laag.

Het aardige van de bundel is dat de bijdragen van de auteurs goed inpasbaar zijn in de vierslag van kritiek zoals die in de inleiding van de redacteurs is geconstrueerd (alleen de bijdrage van Teulings leek over iets anders te gaan, ook al ben ik er nog steeds niet achter waarover dan wel). Het verschaft aan de bundel een eenheid en systematiek die men in andere bundels nogal eens mist. Een pluspunt dus. Los van de inleiding en de welkome bibliografie van en over Walzer bevat de bundel 14 bijdragen waaronder twee van Walzer zelf. Het grootste deel van de bijdragen (8 van de 14) gaat over de punten 3 en 3a uit het overzicht. Vier bijdragen (waaronder de twee van Walzer) gaan over de punten 2 en 2a, en twee gaan min (Teulings) of meer (De Haan) in op de punten 4 en 4a. Het ontbreken van directe bijdragen over de punten 1 en 1a is opvallend, al moet niet uit het oog worden verloren dat zowel in de

argumentatie van Walzer als in die van zijn critici de punten 1 en 2 sterk gekoppeld zijn (evenals overigens 3 en 4).

Het onderscheid tussen sferen (bijvoorbeeld geld), verdelingsregels (bijvoorbeeld verdienste) en verdelende instantie (bijvoorbeeld de markt) is niet het sterkste punt in Walzers argumentatie. De gebreken ter zake worden ten principale uiteengezet in de bijdrage van Den Hartogh (voortaan verplichte kost in elke Walzer-exercitie) en in de levendige bijdrage van De Haan. Den Hartogh bouwt een knap betoog op waarin hij de vloer aanveegt met de centrale bouwstenen van Walzer. Hem volgend mogen we 'sferen', 'non-dominantie' en 'complexe gelijkheid' uit ons vocabulaire verwijderen. Of er dan nog wat overblijft? Den Hartogh beantwoordt de vraag positief, hoewel ik zijn fundering daarvan (in casu: Walzers respect voor het concrete, het detail en de nuancering) niet echt overtuigend vind. De Haan presenteert een confrontatie tussen de ideeën van Walzer en Elster over lokale rechtvaardigheid, waarin vooral duidelijk wordt dat verdelingen veelal onafhankelijk zijn van de sociale betekenissen van de verdeelde goederen. Dit raakt de argumentatie van Walzer in de kern. Bij Walzer immers is de sociale betekenis van de goederen, hun sfeer dus, onlosmakelijk verbonden met de waarde van die goederen en de criteria voor hun verdeling. Elster daarentegen neemt de positie in dat het onder omstandigheden juist een voordeel kan zijn als aparte sferen elkaar wederzijds doordringen. Als je in een serie belangrijke sferen (bijvoorbeeld in onderwijs, erkenning, politieke macht, verwantschapsrelaties, beroep)

onbedoeld overal achteraan in de rij staat, is het helemaal zo gek nog niet om dat te compenseren (bijvoorbeeld met vrijstelling van de onaangename sfeer van het vuile, zware, ondergeëvalueerde en gevaarlijke werk). Een dergelijke compensatie, hoe redelijk misschien ook, is onverenigbaar met Walzers eis de diverse sferen juist gescheiden te houden.

Daarnaast staat een aantal bijdragen die telkens één sfeer (respectievelijk de sociale zekerheid, de arbeid, het onderwijs, de gezondheidszorg en drie afzonderlijke bijdragen over het recht) onder de loep nemen. Een gemeenschappelijk thema in deze bijdragen is de moeilijkheid om tot een sluitende definiëring van de desbetreffende sfeer te komen enerzijds, en om de sfeer af te grenzen van zowel verdelingsprincipes en -instanties als van andere sferen, anderzijds. Wat ik hier heb gemist, node heb gemist mag ik wel zeggen, is een verhandeling over die sfeerbepaler bij uitstek: geld. Het geld is een 'sfeer' bij Walzer, zonder dat duidelijk wordt hoe Walzer omgaat met het elementaire feit dat juist het geld de capaciteit bezit om de grenzen tussen sferen in rook te laten opgaan (zie Waldron, 1995).

Overigens is de kwaliteit van de bijdragen wisselend. Positieve uitschietters zijn de mooie en afgewogen hoofdstukken van Van der Veen (over sociale zekerheid) en van Bovens (over codificerend en modificerend recht). Knap is ook de argumentatie in de bijdrage van Trappenburg, gericht op de medische sfeer (die niet als zodanig door Walzer onderscheiden is).

De sfeer van het lidmaatschap is de eerste die in Walzers boek wordt behandeld. Met lidmaatschap wordt

gedoeld op de toegang en de toegangsvoorwaarden tot gemeenschappen. Het maakt uit of je, op Nederlands grondgebied aangekomen, een tijdelijke verblijfstitel, een werkvergunning, een vluchtelingenstatus of burgerschap kunt claimen. Dat geeft tegelijk de ingewikkeldheid van deze sfeer aan, want het soort lidmaatschap dat je bezit (en uiteraard ook de uitsluiting ervan) bepaalt niet alleen de legitimiteit van je aanwezigheid op een bepaalde plek, maar ook je toegangsmogelijkheden tot andere sferen zoals werk, onderwijs, politieke participatie en wat al niet. Lidmaatschap wordt door Walzer dus volkomen terecht omschreven als een 'primaire sociaal goed'. Maar hoe deze sfeer van andere sferen kan worden afgepaald — per slot een basiseis in de trits van complexe gelijkheid, non-dominantie en particularistische rechtvaardigheid — wordt door Walzer amper verduidelijkt. Op de kritieke positie van deze sfeer en op Walzers zwakke onderbouwing ervan, wordt gewezen in de bijdragen van Van der Veen en van Den Hartogh. Daarbij gaat het in de eerste plaats om de invloed van het burgerschap op andere sferen, zoals onderwijs, arbeid en sociale zekerheid en vice versa. Van der Veen toont glashelder aan dat de sfeer van het lidmaatschap beslissende invloed uitoefent, meer dan bijvoorbeeld behoefte, op de sfeer van de bijstand. Walzer ontkent dat ook niet, maar hij verzuimt vervolgens uit te leggen hoe het behoeftecriterium, door hem als de kern beschreven van de sfeer van bijstand en veiligheid, nu eigenlijk kan samengaan met het lidmaatschaps criterium zonder dat het één het ander domineert. En dat geldt natuurlijk ook voor lidmaat-

schap ten opzichte van de overige sferen. Wie zich de verkiezingen van vorig jaar herinnert weet dat deze kwestie toen speelde, want dat je illegalen en hun kinderen niet moet uitsluiten van de gezondheidszorg was geen punt van discussie, in tegenstelling tot de vraag of je kinderen van illegalen uit mocht of zelfs moest sluiten van het onderwijs.

De zorg van burgers voor elkaar en de claims die ze in dat verband op elkaar kunnen doen gelden, worden door Walzer in verband gebracht met een actief burgerschapsconcept. Burgerschap is voor Walzer veel meer dan een paspoort of een verblijfsvergunning en dat meer is gelegen in een actieve participatie in de publieke zaak. In een plurale, multiculturele samenleving is dan de vraag wie hier wel en niet als burger telt van doorslaggevend belang. In hoeverre is burgerschap afhankelijk van herkomst (etniciteit), respectievelijk loyaliteit (nationalisme)? Burgerschap loskoppelen van etniciteit vindt Walzer een 'typisch Amerikaans project'. Is dat zo? Tegen de achtergrond van Baders artikel, waarin uitgebreid wordt ingegaan op de gelaagdheid en complexe afkomst en geschiedenis van alle facetten van het burgerschapsbegrip, kan men daar op z'n minst vraagtekens bij zetten. Laten we er bovendien maar op hopen dat de losweking van het burgerschap van etniciteit geen exclusief Amerikaanse verworvenheid is. Opmerkelijk, maar in het licht van het voorafgaande misschien wel begrijpelijk, is de rekbaarheid en vaagheid van het begrip etniciteit bij Walzer. Etniciteit staat zowel voor 'territoriale basis' (of een 'traditionele thuisbasis'), als voor 'volk' en 'cultuur'. Dat het

dan ingewikkeld wordt om etniciteit te onderscheiden van nationaliteit en burgerschap ligt voor de hand, maar is eerder het gevolg van de gekozen begrippen dan van de zaak zelf. Baders artikel gaat hier uitgebreid op in, hoewel Walzers antwoord op Bader dat amper zou doen vermoeden. Feitelijk is Walzers reëliek op Bader nogal banaal. Want Walzers idee over het verband tussen etniciteit en burgerschap behelst uiteindelijk niet veel meer dan de uitspraak dat het hemd nader is dan de rok. Met Walzer zou ik dat geen moraal willen noemen; maar het is — en nu is Walzer wat minder uitdrukkelijk — ook geen ethiek. En juist omdat het zelfs dat niet is stelt zich de principiële vraag naar de vertaalbaarheid van de zorg voor het eigen hachje nu, in de zorg voor andermans have en goed morgen. Voor je kunt leven moet je overleven: ziedaar de stelling van Walzer. Het is een stelling voor noodsituaties. Volken, naties en culturen zijn echter op meer dan nood alleen gebouwd. Zoals men een staat niet kan beschrijven op basis van alleen haar uitzonderingswetgeving, zo is ook het naar voren schuiven van nood als primaire basis van een gemeenschap op z'n minst onvolledig en op z'n slechtst gevaarlijk. Het is precies in dit verband jammer dat Walzer voorbij gaat aan het gros van Baders overwegingen, waarbij ik in het bijzonder denk aan diens bespreking en indeling van niveaus en statussen van burgerschap, waarin uitdrukkelijk wordt verwezen naar de complexe relaties die bestaan tussen de morele, wettelijke, politieke en ethische dimensies van burgerschap.

Ook Pekelharing plaatst kanttekeningen bij het burgerschap. Hij vraagt

zich af of het vertrouwen dat Walzer — blijkbaar — in het oordeel van de gewone burger stelt (door Walzer eens in een mooi essay uitgewerkt op basis van het boek en het thema Exodus: de tocht die de burger af en toe naar het beloofde land onderneemt) niet zou moeten worden getemperd door de wetenschap dat het aantal burgers en naties dat helemaal geen missie meer heeft maar het gewoon voor gezien houdt (of erger), groeiende is. De actieve burger, die Walzer incorporeert in zijn opvatting van burgerschap, heeft ook z'n afschrikwekkende kanten. Daar is Pekelharing, tegen de achtergrond van naar ik aanneem niet uitsluitend de recente geschiedenis, terecht beducht voor. De vraag of de burger van *Spheres of Justice* tegen de door Pekelharing geschetste gevaren is opgewassen, is belangrijk — en onbeantwoord. Walzer, met andere woorden, vooronderstelt burgers die bij gelegenheid ook nog voor iets anders strijden dan zichzelf en precies die veronderstelling valt Pekelharing aan.

Hoe rechtvaardig is, per saldo, lokale rechtvaardigheid? Het universum is geen systeem, zo leert ons de theorie. Systemen, hun grenzen en dus hun omgevingen, zijn er slechts binnen het universum. Lokale rechtvaardigheid is bijgevolg als systeem denkbaar. Universele rechtvaardigheid is dat niet, om de eenvoudige reden dat als rechtvaardigheid niets en niemand uitsluit, het evenmin iets of iemand kan binden. Dat is een ongemakkelijke conclusie, die des te ongemakkelijker is naarmate ze principiële wordt geformuleerd. Het is Walzers grote verdienste dat hij de uitdaging heeft aangedurfd en de consequenties niet heeft willen ontlopen. Wie de bundel

leest als een poging de consequenties verder te doordenken, zichtbaarder te maken en al doende weer eens na te denken over de maakbaarheid van samenlevingen, zal veel van zijn of haar gading aantreffen. We hadden misschien mogen verwachten dat Walzers nadruk op het lokale zou winnen bij de confrontatie met het lokaal dat we Nederland noemen. Uit de bundel blijkt in ieder geval dat de daar aan het woord zijnde Nederlandse wetenschappers en filosofen de uitdaging van de spanning tussen lokale rechtvaardigheid en universele morele vereisten hebben opgepakt. Dat Walzer daar zijn voordeel mee kan doen, staat voor mij buiten kijf. Dat de lezer dat ook kan evenzeer.

Literatuur

Waldron, J., 'Money and Complex Equality' in: Miller, D. & M. Walzer (eds), *Pluralism, Justice and Equality*. Oxford University Press, Oxford 1995.

Een Hegeliaanse vesting

Machiel Karskens

Recensie van: Jos Lensink Het waagstuk van de omvattende rede. Proefschrift Groningen, Kok Agora, Kampen 1994, 645 p., f 85,-.

Zoals blijkt uit de ondertitel is "het vraagstuk van de metafysica in een ontheilige wereld" het onderwerp van dit proefschrift. Het gaat om metafysica als wetenschap of om "de pretentie van een eerste filosofie als een totaal weten", zoals het in de inleiding geformuleerd wordt. Is dit moge-

lijk? Dat is het vraagstuk. Het antwoord daarop is 'ja, maar'. Dat is het waagstuk.

Lensink benadert het vraagstuk eerst via de kritieken op de metafysica. Hedendaagse postmodernen zoals Lyotard, Baudrillard en Derrida worden afgelost door inmiddels klassieke critici van de metafysica als Heidegger, Wittgenstein, de Wiener Kreis, Kant, Kierkegaard, Nietzsche, Adorno enzovoorts. Lensink laat zien hoe zij steeds opnieuw en steeds heftiger óf de overbodigheid óf de onmogelijkheid van deze onderneming van een totaal weten proberen aan te tonen. Met behulp van een veelvuldige toepassing van het reflectie-beginsel brengt hij hiertegen in dat al die kritieken metafysica blijven veronderstellen. Dit is het eerste deel van het boek (we zitten dan inmiddels op bladzijde 153).

In het tweede deel houdt Lensink tegenover de metafysica-kritieken vast aan de omvattende rede als het beginsel en zelfbegrip van elke filosofie die 'eerste filosofie' wil zijn. Eerst schetst hij in hoofdstuk 5 op systematische wijze het dilemma tussen idealisme en materialisme dat zich dan wel moet stellen. Dan bespreekt hij in 200 bladzijden de historische ontwikkeling ervan, met een lelijk woord 'transformativiteit' genoemd. Na twee aanloopjes waarin Aristoteles en de Middeleeuwen ter sprake komen, worden achtereenvolgens behandeld: de vroegmoderne gestalten van de metafysica in het rationalisme van Descartes, Spinoza en Leibniz, Kants kritische destructie van de metafysica, Hegels kritische reconstructie ervan en tenslotte Marx/Engels materialistische omkering van die reconstructie.

De conclusie luidt dat het waag-